

Funkcje prefiksu w(e)- w polskich formacjach czasownikowych

Maria Wtorkowska

IZVLEČEK: V razpravi so na podlagi semantično-skladenjskih razčlemb poljskih tvorjenk predstavljene funkcije predpone w(e)- v glagolskih tvorjenkah. Prikazani so načini tvorjenja teh glagolov, njihova skladenjska vezljivost in pomen, ki ga vnaša predpona, prikazana pa so tudi formalno-pomenska razmerja, nastajajoča med motiviranimi glagoli in njihovimi podstavami.

ABSTRACT: The article discusses the functions of the prefix w(e)- in Polish verbal derivatives on the basis of semantic and syntactic analysis of Polish derivatives. Presented are various formation principles for these verbs, their syntactic valency and meaning, which depends on the prefix. Also discussed are formal and semantic relations occurring between the derived verbs and their bases.

Analiza funkcji czasownikowego prefiksu **w(e)-** w języku polskim pozwala na sformułowanie pewnych wniosków szczegółowych i ogólnych dotyczących semantyki, słowotwórstwa i składni. Podstawę analizy stanowiły polskie czasowniki z prefiksem **w(e)-** (401 leksemów), które wyekscerpowano ze *Słownika języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego¹, *Słownika języka polskiego* pod redakcją M. Szymczaka² oraz *Słownika współczesnego języka polskiego* pod redakcją B. Dunaja³.

Materiał językowy podzielono ze względu na semantykę formacji na 23 grupy znaczeniowe. Wydzielono następujące znaczenia:

1. 'wglębić (się), wcisnąć (się), wniknąć w ograniczoną przestrzeń lub materię, umieścić w czymś, najczęściej pod wpływem działania jakiejś siły; wejść, wprowadzić w głąb czegoś z wysiłkiem, z trudem', np. *wbetonować, wbić, wcementować, wdmuchnąć, wkopać, wkręcić, worać, wtopić*;

¹ *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, t. I–X, t. XI: *Suplement*, Warszawa 1958–1969; **W**: t. IX, s. 803–1484, t. X, s. 1–382, t. XI, s. 517–539.

² *Słownik języka polskiego* pod red. M. Szymczaka, t. I–III, Warszawa 1978–1981; **W**: t. III, s. 646–878.

³ *Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja, Warszawa 1996; **W**: s. 1202–1300.

2. ‘włączyć jako część składową, włączyć w całość, w zakres czegoś’, np. *wbudować, wdrukować, wgrać, wkleić, wkomponować, wkopiować, wkreślić, włączyć (się), wplątać, wpleść (się), wrobić, wrysować, wsnuć, wstawić, wtrącić*;
3. ‘wejść, wprowadzić do wewnątrz, do środka; dostać się do wnętrza czegoś, pojawić się gdzieś’, np. *wbiec, wczołgać się, wfrunąć, wjechać, wkroczyć, wlecieć, wnieść, wślizgnąć się, wwieźć*;
4. ‘włożyć, wprowadzić w to, na co wskazuje podstawa’, np. *wcelować, wcielić się, wkamienić, wtrumnić, wskrzynić, wziemić*;
5. ‘wprowadzić w coś, włożyć do czegoś, umieścić gdzieś; wrzucić, wlać, dodać do czegoś’, np. *wdrobić, wkroić, wlać, wrzucić, wsypać, wtarkować*;
6. ‘wejść, dostać się, wprowadzić na coś, umieścić na czymś, najczęściej z trudem, z wysiłkiem; osiągnąć wierzch, górną część czegoś’, np. *wbiec (na szczyt), wdrapać się (na drzewo), wciągnąć (drabinę na strych), wnieść (wózek na piętro)*;
7. ‘włączyć siebie lub kogoś w zakres czegoś; wziąć w czymś udział, najczęściej ze skutkiem niepożądanym; zdradzić, wydać, ujawnić celowo lub nieświadomie to, co jest tajne, zdekonspirować’, np. *wmieszać (się), wplątać (się)*;
8. ‘wniknąć, wgłębić się w coś, szczegółowo poznać, zbadać; uintensywnić czynność, na którą wskazuje podstawa (zwykle z zaimkiem „się”)', np. *wczuć się, wczytać się, wsłuchać się*;
9. ‘wdrożyć siebie lub kogoś do czegoś, w coś, wprawić siebie lub kogoś w czymś, nauczyć, przyzwycząić, przywyknąć do czegoś; wpoić, wszczepić coś komuś, dać, przekazać’, np. *wkorzeńić się, wżyć się*;
10. ‘umieścić, ulokować siebie, kogoś lub coś gdzieś dla własnej bądź cudzej korzyści, najczęściej pokonując przy tym przeszkody, trudności; wejść, wprowadzić dokądś, używając protekcji lub podstęp’, np. *wcisnąć (się), wepchnąć (się), wkręcić (się)*;
11. ‘wejść, wprowadzić dokądś, umieścić gdzieś siłą, przemocą; wciągnąć, wepchnąć (się)’, np. *wegnać, weprzeć, wewlec*;
12. ‘wmówić coś komuś; wmusić coś komuś – spowodować, że ktoś uwierzy lub przyjmie coś za swoje’, np. *wetknąć, wsunąć*;
13. ‘wciąć się, werznąć się w coś, dotrzeć, sięgnąć do jakiegoś miejsca, zagarniając przy tym coś cudzego’, np. *wkosić się, worać się, wpaść się, wzać się*;
14. ‘otoczyć, otulić, objąć czymś zewsząd jakiś przedmiot (zwykle: części ciała) tak, aby znalazł się on wewnątrz czegoś; włożyć, założyć’, np. *wbić, wciągnąć, wcisnąć*;
15. ‘przyłgnąć, przywrzeć do czegoś’, np. *weprzeć, wtulić (się)*;
16. ‘zjeść, wypić z apetytem; upić się; zbić kogoś’,
17. ‘zacząć, zainicjować, wprowadzić w życie; włączyć – uruchomić coś, łącząc ze źródłem energii’, np. *wprowadzić, włączyć*;
18. ‘wgiąć (się), wklęsnać, zapaść się, nadać bądź przybrać kształt wklęsły, uczynić wklęsłym’, np. *wgiąć, wgnieść, wpaść*;
19. ‘wciągnąć w siebie, wchłonąć’, np. *wchłonąć, wciągnąć, wessać, wzionąć*;
20. ‘wejść dokądś, dostać się gdzieś ukradkiem, potajemnie, chyłkiem, po cichu, niepostrzeżenie; ukryć się, zaginać’, np. *wemknąć się, wkraść się, wślizgnąć się*;

21. 'wejść w coś lub w kogoś, wejść na coś, na powierzchnię czegoś ze skutkiem niepożądanym, ze szkodą dla siebie lub innych', np. *wdepnąć, wjechać, wleźć*;

22. 'wejść, zajrzeć gdzieś na krótko, odwiedzić kogoś po drodze', np. *wdepnąć, wstąpić*;

23. 'wykonać, zrobić coś w czymś, na powierzchni czegoś za pomocą czynności, na którą wskazuje podstawa; wyryć, wyżłobić', np. *wciosać, wrąbać, wrzeźbić, wszlifować*.

Najwięcej czasowników z prefiksem **w(e)**- oznacza 'wprowadzenie, wejście, wnikięcie do środka (wnętrza) czegoś', a przedrostek **w(e)**- w tych formacjach wskazuje kierunek bądź ruch 'do środka, do wewnątrz'. W czasownikach: *wdrapać się, wwindować (się)* prefiks **w(e)**- wskazuje na kierunek bądź ruch ku górze. Dość liczną grupę stanowią czasowniki, których użycie kontekstowe wskazuje na znaczenie 'osiągnąć wierzch, górną część czegoś', np. *wejść na szczyt, wjechać na piętro, wnieść drabinę na strych*.

Są również i takie czasowniki z prefiksem **w(e)**-, które oznaczają czynność skierowaną na zewnętrzną stronę obiektu, np. *wbić (kapelusz na głowę, obręcz na beczkę), wciągnąć (spodnie, rękawiczki), wcisnąć (obrączkę na palec), wdziać (kurtkę)*. W przykładach tych to element lokalizowany otacza, obejmuje zewsząd lokalizator w taki sposób, że element lokalizowany znajduje się na zewnątrz lokalizatora. Znaczenie tego typu przykładów W. Śmiech interpretuje jako wtórne do znaczenia 'ruch do góry' i zwraca uwagę, że połączenie w rodzaju *wciągnąć na górę* dało wzór dla połączeń typu *wciągnąć na siebie*.⁴

W nielicznych werbach z prefiksem **w(e)**- o znaczeniu 'przyłgnąć, przywrzeć', prefiks **w(e)**- wskazuje na bliskość, styczność elementu lokalizowanego i lokalizatora, np. *weprzeć (się), wessać się, wtulić (się)*. Element lokalizowany z siłą napiera, naciska na lokalizator, jednak ze względu na jego właściwości fizyczne nie przekracza granicy lokalizatora, ale silnie przywiera, przylega do niego, czasem powodując pod naporem ugięcie lokalizatora, np. *weprzeć dłonie w blat stołu, weprzeć się w tył samochodu, wtulić głowę w poduszkę*. Znaczenie to obecnie nie jest charakterystyczne dla prefiksu **w(e)**-, ale dla przedrostka **przy-**.⁵

Czasowniki z prefiksem **w(e)**- to czasem werba zleksykalizowane, np. *wdać się, wrazić*.

Dzisiejszy prefiks **w(e)**- w formacjach czasownikowych może być też rezultatem redukcji oraz innych procesów i może pochodzić z prasłowiańskiego ***vьz-**, np. *wskoczyć, wstąpić, wezwać, wtrąbić* lub ***vьs-**, np. *wsiąść, wstać, wslawić*.

Wśród wszystkich analizowanych werbów z prefiksem **w(e)**- liczne opatrzone są kwalifikatorami: 'rzadki', np. *wdusić, wgapić się, wgarnąć, wgrzęznąć, wkreślić, wkropić, wmarzyć się, wmodlić się, wnurzyć się, wrachować, wwionąć, 'dawny', np. wchudnąć, wdumać się, wetchnąć, wewłaszczyć // wwłaszczyć, własić się*,

⁴ Por. W. Śmiech, *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 96.

⁵ Na fakt, że czasowniki staropolskie, w których prefiks **w-** pełnił taką funkcję, konotowały okolicznik lokatywny i zostały wyparte przez formacje z prefiksem **przy-** zwraca uwagę M. Witkowska-Gutkowska w rozprawie *Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki*, Łódź 1999, s. 124, 135, 153.

wnąć się, wpoić się, wrodzić, wtroczyć, 'przestarzały', np. wejrzeć, wejść się, wpracować się, wrazić (się), 'potoczny', np. wgramolić się, wleźć, władować się, wnerwić, wrąbać się, wtaszczyć się, wwalić, wwindować (się), 'pospolity', np. wrypać, wtarabanić się, wdekować się, wtranżolić się, 'książkowy', np. wcielić. Zdarzają się też czasowniki o użyciu środowiskowym z zakresu: fotografii: wkopiować, drukarstwa: włamać zdjęcie w tekst, matematyki: wpisać trójkąt w koło, medycyny: wszczepić choremu nerkę, techniki: wwalcować, historii: wwiązać, prawa: wdrożyć śledztwo, łowiectwa: wnąć. Liczne są też indywidualizmy, np. wbląkać się, wcieleśnić, wczłowieczyć, wdrzewić się, wistoczyć, włonić, wnaturzyć, wplusnąć, wstąpić się, wwędrować i poetycyzmy, np. wcałować (się), wczarować, weśnić się, wkamienić, wskrzynić, wsmętnić, wsmuklić. Najwięcej indywidualizmów występuje w grupie o znaczeniu: 'włożyć, wprowadzić w to, na co wskazuje podstawa'; są to wyrazy pochodzące najczęściej z okresu romantyzmu, utworzone przez polskich poetów romantycznych, głównie J. Słowackiego i Z. Krasińskiego.

Dużo wyrazów potocznych występuje w grupach o znaczeniach: 'wmówić coś komuś; wmusić coś komuś – spowodować, że ktoś uwierzy lub przyjmie coś za swoje' oraz 'zjeść, wypić z apetytem; upić się; zbić kogoś'.

Czasownik wzorcowy jest ważnym składnikiem w procesie derywacji czasowników. Zdarza się, że występuje kilka czasowników wzorcowych o podobnym znaczeniu. Czasem są to werba o takiej samej podstawie słotwórczej, lecz różnych przedrostkach, np. włożyć, założyć; włączyć (się), przyłączyć (się).

Dzięki czasownikom wzorcowym powstają całe serie czasowników analogicznych, co widać wyraźnie w tekstach, gdzie w jednym zdaniu występuje kilka takich derywatów,⁶ np. *Stefek wciela się, a raczej wdrewnia w swoją rzeźbę, której szuka. W ten koniak wsmakował się i wgłębił.*

Czasowniki wzorcowe prezentują znaczenie całej grupy derywatów. Dzięki nim wiemy również, które prefiksy mogą występować w tej samej funkcji znaczeniowej, np. włożyć, założyć; włączyć (się), przyłączyć (się), przyłgnąć, przywrzeć; wyrzyć, wyźłobić.

Jako werbum wzorcowe występuje czasem czasownik szczegółowiej precyzujący np. sposób pojawienia się gdzieś, wejścia dokądś, np. wdrapać się ← 'wejść, drapiąc się', wepchnąć (się) ← 'wejść, wprowadzić, pchając (się)'.

Najczęstszymi czasownikami wzorcowymi, za pomocą których daje się opisać derywaty czasownikowe z prefiksem **w(e)-**, są werba: wejść, wprowadzić, wnikać, włożyć.

Z analizy formacji z przedrostkiem **w(e)-** wynika, że najczęściej tego typu czasowników powstało drogą derywacji prefiksальной, czyli od podstaw czasownikowych. Formacje te to czasowniki ruchu albo derywaty pochodne od wyrazów nie będących czasownikami ruchu.

⁶ Na tego typu zjawisko zwraca uwagę B. Ostromecka-Frączak w pracy *Czasowniki polskie z formantem rozdzielonym*, Łódź 1983, s. 147, badając formacje czasownikowe z różnymi prefiksami.

Prefiksalne czasowniki ruchu powstałe od form nieprzechodnich to np. *w-biec* ← *biec*, *w-czołgać się* ← *czołgać się*, *w-jechać* ← *jechać*, *w-kroczyć* ← *kroczyć*, *w-leżeć* ← *leżeć*, *w-maszerować* ← *maszerować*, *w-pełznąć* ← *pełznąć*, *w-płynąć* ← *płynąć*.

Prefiksalne czasowniki ruchu powstałe od form przechodnich to np. *w-ciągnąć* ← *ciągnąć*, *w-nieść* ← *nieść*, *w-gonić* ← *gonić*, *w-prowadzić* ← *prowadzić*, *w-rzucić* ← *rzucić*, *w-sypać* ← *sypać*, *w-toczyć* ← *toczyć*, *w-wieźć* ← *wieźć*, *w-wlec* ← *wlec*.

Podstawy słowotwórcze dla czasowników ruchu to czasowniki ruchu ukierunkowanego, czyli werba jednokierunkowe. Wyjątek stanowią tu wyrazy: przestarzały *wbłąkać się* oraz używany obecnie *wkręcić się* (*wkręcić się w kolejkę // do kolejki*), których podstawy są czasownikami wielokierunkowymi.

Prefiksalne czasowniki pochodne od przechodnich i nieprzechodnich wyrazów nie będących czasownikami ruchu, np. *w-bić* ← *bić*, *we-ssać* ← *ssać*, *w-goić się* ← *goić się*, *w-modlić się* ← *modlić się*, *w-pisać* ← *pisać*, *w-rosnąć* ← *rosnąć*, *w-rytować* ← *rytować*, *w-siać* ← *siać*, *we-trzeć* ← *trzeć*, *w-żenić się* ← *żenić się*.

Liczną grupę w analizowanym materiale językowym stanowią czasowniki pochodne od wyrazów przyimkowych – w tym wypadku podstawą słowotwórczą nie jest leksem, ale konstrukcja składniowa, np. *wcel-ować* ← ‘w cel (trafić)’, *wcieleśnić* ← ‘w cielesność, w cielesny kształt (wprowadzić)’, *wczłowiecz-yć* ← ‘w człowieka (obrócić, przemienić)’, *wgłębić* ← ‘w głąb (dać, wprowadzić)’, *wnerw-ić* ← ‘w nerwy (wprowadzić)’, *wręcz-yć* ← ‘w rękę (dać, włożyć)’, *wskrzyń-ić* ← ‘w skrzynię (włożyć, dać)’, *wsol-ić* ← ‘w sól (włożyć)’, *wtajemnicz-yć (się)* ← ‘w tajemnicę (wprowadzić)’, *wtrumn-ić* ← ‘w trumnę (włożyć, dać)’, *wziem-ić* ← ‘w ziemię (włożyć)’.

Część prefiksalnych formacji czasownikowych powstała w procesie derywacji prefiksально-sufiksальной, np. *w-barw-ić* ← *barwa*, *w-klin-ować* ← *klin*, *w-korzen-ić* ← *korzenie*, *w-kropł-ić* ← *krople*, *w-tark-ować* ← *tarka* oraz prefiksально-sufiksально-zaimkowej, np. *w-jeź-yć się*, *w-klin-ować się*, *w-piętn-ować się*, *w-śrub-ować się*, *w-świdr-ować się*, *w-twarz-yć się*. Podstawą tych derywatów jest zazwyczaj rzeczownik, rzadziej przymiotnik. Zostały one utworzone według typu słowotwórczego: **w(e)- + -ić // -yć (+ się)**, rzadziej: **w(e)- + -(ow)ać (+ się)**. Procesowi derywacji towarzyszą często alternacje samogłoskowe i spółgłoskowe.

Wśród analizowanych werbów są też takie, które są rezultatem derywacji prefiksально-zaimkowej, np. *w-czytać się* ← *czytać*, *w-dumać się* ← *dumać*, *w-żreć się* ← *żreć*, *w-gryźć się* ← *gryźć*, *w-kosić się* ← *kosić*, *w-marzyć się* ← *marzyć*, *w-pisać się* ← *pisać*, *w-pracować się* ← *pracować*, *w-ryć się* ← *ryć*, *w-słuchać się* ← *słuchać*, *w-żłobić się* ← *żłobić*.

Niektóre czasowniki z prefiksem **w(e)-** pochodzą od podstaw związanych, to znaczy, że nie można dla takich derywatów wskazać jednej podstawy, ale wiążą się one z całą grupą leksemów współrzędnych, np. *wedrzeć się*, *wejrzeć*, *wgrzążyć się*, *wmieść*, *wpiąć*, *wścibić*, powstały więc w drodze wymiany prefiksów.

Według A. Weinsberga⁷ okoliczniki miejsca oznaczają zawsze jakąś relację

⁷ A. Weinsberg, *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*,

przestrzenną między elementem lokalizowanym a lokalizatorem, czyli obiektem służącym do wyznaczenia miejsca. Wyodrębnia cztery funkcje okolicznika: adlatywną, ablatywną, perlattywną i lokatywną. Okoliczniki miejsca konotowane przez derywaty czasownikowe z prefiksem **w(e)**- występują w funkcji adlatywnej oraz lokatywnej.

W połączeniach: *wbić igłę w rękę, wgnieść niedopałek w ziemię; wejść do pokoju, wjechać do miasta, wkroczyć na scenę, wpłynąć do portu* elementem lokalizowanym jest: *igła, niedopałek*; wykonawca czynności, lokalizatorem zaś: *ręka, ziemia; pokój, miasto, scena, port*. Przestrzeń między elementem lokalizowanym a lokalizatorem to tzw. obszar, który wraz z lokalizatorem wyznacza sąsiedztwo, czyli relację między nimi. Zachowanie się w miarę upływu czasu tej relacji wyznacza kierunek ruchu, który jest tu lokacją albo adlacją (określenia miejsca odpowiadają na pytania: gdzie? – *w rękę, w ziemię* lub dokąd? *do pokoju, do miasta, na scenę, do portu*). Przedrostek **w(e)**- informuje o kierunku ruchu i rodzaju sąsiedztwa, a o lokalizatorze informuje przedrostek **w(e)**- wspólnie z kontekstem bądź sytuacją. W przykładach: *wbić igłę, wgnieść niedopałek; wejść do pokoju, wjechać do miasta, wkroczyć na scenę, wpłynąć do portu* przedrostek **w-** o znaczeniu ‘do środka, do wewnątrz’ bezpośrednio komunikuje ruch ku jakiemuś obszarowi i to, że obszar ten mieści się wewnątrz jakiegoś lokalizatora. O tym, że lokalizatorem tym jest np. *ręka, ziemia; pokój, miasto, scena, port* informuje kontekst bądź sytuacja.

Dla czasowników ruchu z prefiksem **w(e)**- charakterystyczna jest bardzo regularna konotacja okolicznika adlatywnego wyrażonego głównie rzeczownikiem z przyimkiem **do**: werbum + ({kogoś // coś}) + (**do** + gen.), np. *wbiec do pokoju, wejść do domu, wjechać do miasta, wwieźć zboże do stodoły*; czasowniki ruchu o znaczeniu ‘wejść na coś, osiągnąć wierzch, górną część czegoś’ konotują okolicznik adlatywny wyrażony rzeczownikiem z przyimkiem **na**: werbum + ({kogoś // coś}) + (**na** + acc.), np. *wbiec na szczyt pagórka, wdrapać się na drzewo, wejść na dach, wnieść wózek na piętro, wtoczyć kamień na szczyt, wwieźć turystów na górę*.

W niektórych przykładach wystąpiły również połączenia derywatów z wyrażeniem przyimkowym w funkcji okolicznika perlattywnego, ale tylko razem z okolicznikiem adlatywnym, np. *muchy wleciały (dokąd?) do pokoju (którędy?) przez otwarte okno, (dokąd?) do wnętrza (którędy?) przez otwór wentylacyjny wpłynęło świeże powietrze*.

Formacje z prefiksem **w(e)**- powstałe od werbów nie będących czasownikami ruchu najczęściej konotują okolicznik lokatywny wyrażony głównie rzeczownikiem z przyimkiem tożsamym z przedrostkiem, według schematu: werbum + {kogoś // coś} + (**w(e)** + acc.), np. *wbić gwóźdź w ścianę, wpuścić fundamenty w ziemię*.

Człony obligatoryjnie konotowane przez czasownikowe derywaty z przedrostkiem **w(e)**- ze składniowego punktu widzenia są dopełnieniami lub // i okolicznikami miejsca.

Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 22–23 oraz *Okoliczniki miejsca a przedrostki przestrzenne*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1971, z. XXVIII, s. 145–151.

Czasowniki z prefiksem **w(e)-** mogą łączyć się również z określeniami bezprzyimkowymi, jak to czynią ich bezprefiksalne podstawy, np. *jechać rowerem* : *wjechać rowerem dokądś*; *lecieć samolotem* : *wlecieć samolotem dokądś*; *bić młotkiem gwóźdź* : *wbić młotkiem gwóźdź w ścianę*.

Derywaty czasownikowe z prefiksem **w(e)-** konotują przede wszystkim określenia miejsca o tym samym znaczeniu, czyli okoliczniki miejsca o kierunku adlatywnym bądź lokatywnym; najczęściej jest to kierunek do wnętrza przedmiotu wyrażany przez konstrukcje: (**do** + gen. // **na** + acc. // **w(e)** + acc.), np. *wejść do salonu*, *wkroczyć na scenę*, *wjechać na parking*, albo kierunek z dołu na górną powierzchnię przedmiotu (**na** + acc.), np. *wnieść drabinę na strych*, *wdrapać się na drzewo*, rzadziej kierunek pod przedmiot (**pod** + acc.), np. *jaszczurka wślizgnęła się pod kamień*, *wśliznąć się pod kołdrę*, *wejść pod stół*, na powierzchnię przedmiotu: (**na** + acc. // **w(e)** + acc.), np. *wlać płyn na ranę*, *wdepnąć w błoto*, *w kałużę*, albo między kogoś // coś: (**między** + acc.), np. *wpisać tłumaczenie między wiersze łacińskiego tekstu*, *wmieszać się między ludzi*, *wąz wpelzł między paprocie*. Mamy też dwa przykłady konotowania przez czasownik z prefiksem **w(e)-** wyrażenia w postaci: (**w** + loc.): *wprawić się w rozwiązywaniu zadań*, *w czytaniu*, *wszlifować wgłębienie w powierzchni noża*.

W analizie badanego materiału leksykalnego wykorzystano klasyfikację właściwości konotacyjnych przedrostków polskich zawartą w pracy D. Buttler.⁸ Autorka wymienia tam 3 grupy „czynnych składniowo przedrostków”, czyli mających wpływ na właściwości syntaktyczne derywatów prefiksalnych: przedrostki tranzytywizujące, przedrostki rozszerzające oraz przedrostki modyfikujące.⁹

Przedrostek **w(e)-** w derywatach czasownikowych nie pełni funkcji tranzytywizującej, to znaczy nie powoduje, że czasowniki nieprzechodnie pod jego wpływem stają się przechodnimi, np. *w-jeść*, *w-jechać*, *w-kroczyć*, *w-lecieć*, *w-maszerować*, *w-pełznąć*, *w-płynąć*; *w-rosnąć*, *w-śnić*, *w-żenić się* to nadal czasowniki nieprzechodnie.

Przedrostek **w(e)-** w formacjach czasownikowych pełni funkcję rozszerzającą, która polega na zwiększeniu liczby członów konotowanych przez bezprefiksalne podstawy, od których te derywaty powstały. Jednomiejscowe czasowniki bezprefiksalne (konotujące tylko podmiot), którymi są nieprzechodnie czasowniki ruchu: *iść*, *jechać*, *lecieć*, *płynąć* itd., po dodaniu do nich prefiksu **w(e)-**, stają się dwumiejscowe i konotują obligatoryjnie (oprócz podmiotu) także określenia miejsca w postaci okoliczników miejsca – często okoliczniki te są wyrażone rzeczownikami z przyimkiem **do**, np. *wejść do pokoju*, *wjechać do miasta*, *wpłynąć do portu*, rzadko natomiast z przyimkiem identycznym z przedrostkiem, np. *wejść w las*. Natomiast dwumiejscowe bezprefiksalne czasowniki ruchu, konotujące podmiot i dopełnienie bliższe, a więc czasowniki przechodnie typu

⁸ D. Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny, Walencja wyrazów*, Warszawa 1976.

⁹ D. Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny, Walencja wyrazów*, Warszawa 1976, s. 76–78.

ciągnąć, nieść, prowadzić, wieźć po dodaniu prefiksu **w(e)-** stają się trzymiejscowe i konotują również obligatoryjnie okoliczniki miejsca w postaci wyrażeń przyimkowych, np. *wciągnąć kogoś do piwnicy, wnieść dziecko do karetki, wprowadzić gości do pokoju, wwieźć zboże do stodoły*. Znaczenie przedrostka narzuca derywatowi konotację określeń kierunkowych, której to czasowniki podstawowe nie posiadają – mogą mieć podobne formalnie, ale fakultatywne uzupełnienia, np. *wbiec na górę, wnieść drabinę na dach, wwieźć kogoś dokądś* obok *biec (na górę), nieść drabinę (na dach), wieźć kogoś (dokądś)*.

Zdarza się, że człon konotowany przez bezprefiksalny czasownik podstawowy jest wyrażony określeniem bezprzyimkowym: *czytać książkę, słuchać muzyki*, a człon konotowany przez czasownikowy derywat z prefiksem **w(e)-** ma postać wyrażenia przyimkowego (najczęściej z przyimkiem tożsamym z przedrostkiem), np. *wczytać się w książkę, wsłuchać się w muzykę*.

Zdarza się również, że człon konotowany przez bezprefiksalny czasownik podstawowy jest wyrażeniem przyimkowym, np. *dumać o kimś // o czymś // nad kimś // nad czymś, marzyć o kimś // o czymś, myśleć o kimś // o czymś*, natomiast człon konotowany przez czasownikowy derywat z prefiksem **w(e)-** ma też postać wyrażenia, ale z innym przyimkiem, np. *wdumać się w coś, wmarzyć się w coś, wmyślić się w coś* – derywat pod wpływem prefiksu „wymusił” tu określoną formę gramatyczną dopełnienia. Dotyczy to formacji prefiksarno-zaimkowych. Są to przykłady, w których prefiks **w(e)-** pełni funkcję modyfikującą, polegającą na zmianie formy gramatycznej konotowanego członu.

Jak już wspomniano A. Weinsberg wyodrębnia cztery funkcje okolicznika: ablatywną, adlatywną, perlatywną i lokatywną. Prefiksy podobnie jak określenia miejsca pełnią te same funkcje. Przedrostek **w(e)-** jest przedrostkiem adlatywno-lokatywnym.

Jeżeli czasownik z przedrostkiem **w(e)-** nazywa akcję przemieszczania się wykonawcy czynności lub jej obiektu (elementu lokalizowanego) w kierunku lokalizatora, to prefiks **w(e)-** w takim derywacie pełni funkcję adlatywną, np. *wbiec, wczłgać się, wejść, wjechać*.

Jeżeli werbum z prefiksem **w(e)-** nazywa akcję polegającą na styczności, bliskości elementu lokalizowanego i lokalizatora, to przedrostek **w(e)-** w takiej formacji pełni funkcję lokatywną, np. *wbić gwóźdź w ścianę, wkleić zdjęcie do albumu*.

Są to funkcje przestrzenne przedrostka **w(e)-**, który w czasownikowych formacjach kierunkowych informuje o adlatywnym ukierunkowaniu czynności związanej z osiągnięciem lokalizatora:

- a) i przekroczeniem jego granicy w kierunku dośrodkowym przez element lokalizowany np. *wbiec do pokoju, wejść do domu*,
- b) gdy znajduje się on wyżej niż obszar, na którym rozpoczęła się akcja, np. *wbiec na piętro, wdrapać się na drzewo, wejść na strych*.

Czasowniki te konotują okolicznik adlatywny: *wejść na szczyt, wnieść wózek na piętro*.¹⁰

66 ¹⁰ Por. M. Witkowska-Gutkowska, *Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich*

Prefiks **w(e)-** informuje też o lokatywnym ukierunkowaniu czynności związanej z osiągnięciem lokalizatora i przekroczeniem jego granicy w kierunku dośrodkowym albo o bezpośredniej bliskości, styczności elementu lokalizowanego i lokalizatora, np. *wbić, wessać się, wtulić się*.¹¹

Czasowniki te konotują okolicznik lokatywny: *wbić gwóźdź w ścianę, wkleić zdjęcie do albumu*.

Przedrostek **w(e)-** wskazuje również na moment początkowy akcji, np. *wprowadzić, włączyć* oraz może pełnić funkcję anulatywną, czyli decydować o tym, że formacja słowotwórcza, w której występuje, nazywa akcję, która likwiduje stan spowodowany realizacją czynności nazywanej przez leksem motywujący, np. *wpuścić (się)*.¹²

Przedrostek **w(e)-** pełni również funkcję perfektywizującą, która polega na zmianie aspektu z niedokonanego na dokonany, np. *łać – wlać, klepać – wklepać*. Podstawami tych czasowników są bezprefiksalne werba niedokonane. Wyjątkowo podstawą są bezprefiksalne czasowniki dokonane, np. *kupić – wkupić, puścić – wpuścić, rzucić – wrzucić, strzelić – wstrzelić, paść – wpaść, siać – wsiać*. Formant perfektywizujący **w(e)-** (tworzący czasowniki dokonane od niedokonanych), jak i inne przedrostki, najczęściej poza perfektywizacją powoduje zmianę znaczenia leksykalnego czasownika. Jedynie w kilku przykładach można uznać przedrostek **w(e)-** za morfem tylko o funkcji aspektowej perfektywizującej, np. *gramolić się – wgramolić się, grzęznąć – wgrzęznąć, ryc – wryć*. Funkcję wyłącznie aspektową można przypisać przedrostkowi **w(e)-** występującemu w takich czasownikach dokonanych, od których nie jest możliwe utworzenie czasowników niedokonanych; możliwość utworzenia czasowników niedokonanych od danego czasownika prefiksального (imperfektywizacja) jest sygnałem, iż prefiks poza funkcją aspektową modyfikuje tu również znaczenie leksykalne tematu czasownika, np. *łać → wlać → wlewać, klepać → wklepać → wklepywać, kuć → wkuć → wkuwać*.

współczesne odpowiedniki, Łódź 1999, s. 135 oraz *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. 2 *Morfologia* pod red. R. Grzegorzycowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa 1998, s. 555–557.

¹¹ Jak zauważa M. Witkowska-Gutkowska czasowniki staropolskie, w których prefiks **w-** pełnił funkcję lokatywną **wbić** ‘przybić do czegoś’, i adlatywną **wwołać** ‘spowodować czyjeś przyjście, wezwać’ zostały wyparte przez formacje z prefiksem **przy-**, pełniącym funkcję lokatywną: **przybić** i z prefiksem **przy-** i **za-** pełniącymi funkcję adlatywną: **przywołać, zawołać**, ponieważ mogły być interpretowane jako ‘umieścić coś w środku bijąc’ czy ‘spowodować wejście do środka jakiegoś obiektu’. Por. M. Witkowska-Gutkowska, *Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki*, Łódź 1999, s. 153.

¹² Por. M. Witkowska-Gutkowska, *Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki*, Łódź 1999, s. 27, 68, 85 oraz *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, t. 2 *Morfologia* pod red. R. Grzegorzycowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa 1998, s. 561–562.

Źródła i literatura

- Buttler 1976 – Danuta Buttler, *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny, Walencja wyrazów*, Warszawa 1976.
- GWJP 1998 – Stanisław Urbańczyk, *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, Renata Grzegorzczak, Roman Laskowski, Henryk Wróbel, t. 2 *Morfologia*, Warszawa 1998.
- Ostromięcka-Fraćzak 1983 – Bożena Ostromięcka-Fraćzak, *Czasowniki polskie z formantem rozdzielonym*, Łódź 1983.
- SJPD – Witold Doroszewski, *Słownik języka polskiego*, t. I–X, t. XI: *Suplement*, Warszawa 1958–1969.
- SJPSz – Mieczysław Szymczak, *Słownik języka polskiego*, t. I–III, Warszawa 1978–1981.
- SWJP – Bogusław Dunaj, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.
- Śmiech 1986 – Witold Śmiech, *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Weinsberg 1971 – Adam Weinsberg, *Okoliczniki miejsca a przedrostki przestrzenne*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1971, z. XXVIII, s. 145–151.
- – 1973 – *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973.
- Witkowska-Gutkowska 1999 – Maria Witkowska-Gutkowska, *Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki*, Łódź 1999.

Funkcje prefiksa w(e)- w poljskih glagolskih tvorjenkah

Povzetek

V članku je prikazana funkcija prefiksa **w(e)-** v poljskih glagolskih tvorjenkah. V ta namen je bila izvedena semantično-besedotvorno-sintaktična analiza poljskih glagolov s predpono **w(e)-**. Treba je bilo določiti ozke pomene, ki natančno precizirajo pomen izpeljank, kajti nekateri glagoli izkazujejo svoj pomen šele v sobesedilu, npr. *wejść do pokoju*, toda *wejść w błoto*, ali *wejść na dach*. Predstavljeni so tudi načini tvorbe teh glagolov, njihova skladenjska vezljivost ter pomeni, ki jih vnaša prefiks. Prikazani so formalno-semantični odnosi med motiviranimi glagoli in njihovimi motivirajočimi podstavami. V analizi je bilo upoštevano: 1. ločevanje semantičnih skupin glede na pomen glagola s prefiksom **w(e)-** ter prikaz vzorčnega glagola, ki predstavlja dano pomensko skupino; 2. opredelitev procesa derivacije, po kateri so bile tvorjene glagolske tvorjenke; predpona **w(e)-** kot prefiksalni formant, del razdeljenega formanta oziroma sestavina besednozvezne besedotvorne podstave; 3. prikaz konotacije glagolov s prefiksom **w(e)-** ter prikaz odvisnosti med besedotvorno zgradbo izpeljank in tipom njegovih

skladenjskih vezi (drugače: z njegovo skladenjsko vezljivostjo ali valenco); 4. predstavitve tipa glagolov s prefiksom **w(e)-**, npr. pogovorni, splošni, redki, čustveno zaznamovani glagoli. Semantična analiza poljskih prefikslnih glagolov je bila izvedena s splošno rabljeno metodo transformacije, npr. *wdeptać* ← 'depcząc, sprawiti v notranjost česa', *wklepać* ← 'klepiąc, sprawiti v notranjost česa', *worać* ← 'orząc, sprawiti v globino česa', *wkroczyć* ← 'krocząc, priti do kod'. Na osnovi formalno-semantičnega razmerja je bil opredeljen besedotvorni proces, po katerem je nastala določena tvorjenka, npr. *w-barw-ić* ← barwa, *w-czytać się* ← czytać, *w-deptać* ← deptać, *w-głęb-ić* ← w głąb, *w-orać* ← orać.

Functions of the Prefix w(e)- in Polish Verbal Derivatives

Summary

*The article presents the functions of the prefix w(e)- in Polish verbal derivatives. For this purpose a combined analysis of semantic, word-formation and syntactic features of Polish verbs with the prefix w(e)- has been carried out. It was necessary to determine very narrow, precise meanings of the derivatives, because in some verbs it can only be identified within a context, e.g. wejść do pokoju, but wejść w błoto, or wejść na dach. Also presented are the principles of derivation for these verbs, their syntactic valency and the meanings determined by the prefix, as well as the formal and semantic relations occurring between the derived verbs and their bases. During the analysis the following factors have been taken into account: 1. separation into semantic groups with regard to the meaning of the verb with the prefix w(e)- and the presentation of a sample verb, representing a given semantic group; 2. identification of the derivational process governing the formation of verbal derivatives; the prefix w(e)- as a prefixal formant, as a part of divided formant or as a component part of the phrasal word-formation base; 3. a connotational presentation of the verbs with the prefix w(e)- and a presentation of interdependence between the formational structure of derivatives and the type of its syntactic combinations (in other words: its syntactic valency); 4. a presentation of the verbs with the prefix w(e)- according to register or style, e.g. informal, general, rare, emotive verbs. For the semantic analysis of Polish prefixed verbs a widely used method of transformation has been employed, e.g. *wdeptać* ← 'depcząc, to get something to the inside of something', *wklepać* ← 'klepiąc, to get something to the inside of something', *worać* ← 'orząc, to get something deep into something', *wkroczyć* ← 'krocząc, to come to somewhere'. The word-formation principle governing the formation of a given derivative has been determined on the basis of formal and semantic relations, e.g. *w-barw-ić* ← barwa, *w-czytać się* ← czytać, *w-deptać* ← deptać, *w-głęb-ić* ← w głąb, *w-orać* ← orać.*